

O využití kvantitativních a kvalitativních metod

Jiří Winkler

Vyřešení otázky vztahu mezi kvantitativními a kvalitativními výzkumnými metodami předchází zodpovězení otázky o vztahu mezi látkou a její formou. Filozofové a vědci od dob Řecka si kladou otázku, co je podstatou reality? Odpovídají na ni každý po svém. Lépe řečeno mění se formulace této základní otázky. Jedna část z nich hledala odpověď na to, jaké jsou konečné základní složky bytí. Na počátku této historické cesty poznání byl Thales a Parmenides. Výsledkem uvedeného hledání byla v moderní době chemická tabulka prvků, kterých bylo objeveno již více než sto. Pak fyzikové ztotožnili tyto základní prvky s atomy a později s elementárními částicemi. Druhá část myslitelů se zaměřila spíše na otázku, jak jsou tyto složky bytí uspořádány, tedy jaké jsou jejich základní formy. Na počátku této cesty poznání byli pravděpodobně Pythagorejci. Do dnešních dnů mnozí matematikové a myslitelé zkoumali tuto otázku, přesto studium formy bylo po většinu našeho historického času zastíněno studiem látky.

Rozdíl mezi zkoumáním látky a formy spočívá v tom, že látku můžeme měřit nebo zvážit. Formu však nezávážíte podle žádných předem připravených měřítek. Forma má určitou kvalitu, kterou je potřeba popsat nebo ji porozumět. Ve vědeckém myšlení současnosti se uvedené otázky i snahy po jejich zodpovězení pozoruhodně sblíží. Biolog a filozof Fritjof Capra příznačně popsal metodologii systémového myšlení následujícím způsobem: „...Klíč k zevrubné teorii živých systémů spočívá v syntéze těchto dvou velmi odlišných přístupů, studia látky (neboli složení) a studia formy (neboli uspořádání). Studujeme-li složení látky, potom věci měříme a vážíme. Struktury ovšem měřit a vážit nelze, ty se musí mapovat. Abychom porozuměli nějaké formě, musíme mapovat, jak jsou utvářeny vztahy. Jinými slovy řečeno, v pojmu složení látky je zahrnuta kvantita, zatímco v pojmu uspořádání je zahrnuta kvalita.“

Poznávací statut kvalitativních metod

Nezabývejme se nyní otázkami priority částic či jejich uspořádání. Nezabývejme se zatím ani logickými důsledky ontologického zkoumání systémových celků pro řešení otázek gnozeologických. Přejděme k popisu kvalitativní výzkumné metody ve společenských vědách a ukažme, jak její vlastnosti jsou propojeny se systémovým myšlením. Rozlišování kvantitativních (přírodovědných) a kvalitativních (duchovědných) metod v sociální vědě má svou mnohaletou tradici a tvoří vlastně imanentní součást vývoje moderní společenské vědy. Na vysokých školách se ustálilo oddělení metodických předmětů, ve kterých přednášející seznamují s bloky a tématy kvantitativního výzkumného rámce, a předmětů, kde zpravidla jiní odborníci seznamují s kvalitativními výzkumnými metodami. S kvantitativním výzkumem jsou spojeny specifické metody a způsoby sběru dat. Patří k nim techniky spojené se statistickým dotazníkovým šetřením, jako jsou strukturovaný rozhovor a respondentem samostatně vyplňovaný dotazník, experiment, strukturované pozorování a předem strukturovaná obsahová analýza dokumentů. Také sekundární analýza oficiálních statistik patří k těmto výzkumným metodám. Kvalitativní výzkum je typicky spojen s metodami a technikami, jako jsou participativní pozorování, polostrukturovaný a nestrukturovaný rozhovor, dotazování technikou „focus groups“, kvalitativní výzkum textu a různé na jazyce založené techniky jako je konverzační a diskursivní analýza.

V posledním čtvrtstoletí jsme však svědky snah mnohých sociálních výzkumníků o sblížení a dokonce větší integraci obou výzkumných orientací. Někteří z autorů se domnívají, že snaha o sblížení souvisí s výraznou proměnou vědeckého rámce metodických debat. Z původně paradigmatických diskusí o výzkumné strategii se referenční rámec změnil na diskuse o různých variacích ve výzkumných technikách (Bryman, 1992). Rozlišování kvantitativního a kvalitativního

výzkumu tak ztratilo význam teoreticko-metodologických definic a stalo se součástí operačních diskusí, při nichž se více uplatnily deskriptivní definice výzkumné metody. Existuje však stále dostatek badatelů, kteří si uvědomují význam paradigmatických diskusí pro stanovení výzkumné metody. Mnozí z nich v posledních letech upozorňují na stejnou teoreticko-metodologickou legitimitu kvantitativních a kvalitativních metod a poukazují na fakt, že i když jsou metody rozdílné, zkoumání jimi vedené je zaměřené často na stejné části reality, na stránky jednoho předmětu, které nelze od sebe lehce oddělovat. (Guba and Lincoln, 1994; Smith and Heshusius, 1986; Miles and Huberman, 1984; Cronbach et al., 1980)

Metoda může být v principu vždy charakterizována dvěma způsoby: deskriptivně a explanačně. V prvním případě má význam konkrétních procedur a technik uplatněných ve výzkumné práci. Diskuse, které se pohybují v tomto referenčním rámci se zabývají otázkami, jak mají jednotlivé etapy výzkumu probíhat. Odpovědi jsou shromážděny v řadě základních akademických učebnic pro kvantitativní a kvalitativní výzkumné zkoumání. Druhou charakteristikou metody je výklad „logiky jejího oprávnění“. Vysvětlení, proč se má danou metodou ve výzkumu postupovat. V tomto smyslu bylo použito termínu „metoda“ v pracích Durkheima (1938), Webera (1979) a Giddense (1976). Při metodologické konceptualizaci se v tomto případě nevyhneme základním filozofickým otázkám, jaká je povaha sociální reality a jak má být správně definována.

Vraťme se nyní k možnosti sblížení nebo integrace kvantitativních a kvalitativních metod do jedné výzkumné procedury a perspektivy. Na úrovni projevů jednotlivých výzkumných procedur se odpověď zdá být jasnou. Například na otázky, zda může výzkumník ke kvalitativnímu pozorování přidat kvantifikaci událostí, nebo zda ke kvantitativnímu zkoumání s kontrolovaným instrumentáři může připojit pozorování v přirozených podmínkách, naprostá většina autorů odpovídá kladně. Z deskriptivního hlediska na úrovni použití jednotlivých metod a technik můžeme tedy používat *smíšené výzkumné procedury*.

Akceptování možnosti míchání kvantitativních a kvalitativních metod v rámci jednoho výzkumu však automaticky neznamená, že také obě výzkumné perspektivy jsou slčitelné nebo nahraditelné. Rozlišení deskriptivního a explanačního definování metody je pro nás důležité, protože umožňuje lépe popsat souvislost mezi teoretickými východisky a praktickou metodou sociálního výzkumu. Položme si otázku, jaké má „teoretické oprávnění“ výzkumných metod důsledky pro praktické zapojení jedné metody do druhé a naopak. V tomto teoretickém rámci se ukazují obě metody jako podstatně rozdílné. Rozdíl je zejména v definování podmínek *validity poznání* vytvořeného těmito metodami.

Rozdílná definice pravdivého a validního poznání uvedených dvou metodologických perspektiv znamená, že zastánci obou stanovisek musí akceptovat různé koncepty validity poznání a musí různě interpretovat poznávací statut metod, které pravdivé poznání zajišťují. Pro kvantitativní přístup je charakteristické, že pravda je definována jako korespondence poznatků s realitou. Za validní je označen výsledek, který reflektuje nebo koresponduje s tím, jak se věci mají. Navíc posouzení poznatků jako validních nastává jen v případě, že jsou uplatněny správné metody a techniky, které podle teoreticky promyšlených pravidel vedou k pravdivému poznání. Znamená to tedy, že určité metody a techniky jsou v gnozeologickém smyslu privilegované. Jejich přesnou aplikaci zvyšujeme validitu našeho poznání.

Pro kvalitativní přístup je logika metodického oprávnění zcela jiná. Výše popsaná argumentace by v této perspektivě byla zcela iracionální. Cílem kvalitativní výzkumné strategie není dosažení korespondence poznatků se skutečností. Oprávněnost této strategie vychází z předpokladu, že sociální realita je naplněna významem, který ji dává specifické uspořádání. Pokud je realita smysluplná a závislá na myšlení a cílevědomém jednání, pak její poznání, popis a interpretace

může objevovat pouze jiné popisy a interpretace skutečnosti. Nemůže zobrazovat „nekonceptualizovanou realitu“. Potom validní jsou takové popisy a interpretace, se kterými panuje ve společenství *obecný souhlas*. Konečným základem takového souhlasu je skutečnost, že interpreti sdílejí (Husserl, Schutz) nebo na základě dialogu (Gadamer) a pocitu oprávnění (Dilthey) začínají postupně sdílet podobné hodnoty a zájmy.

Kvantitativní a kvalitativní výzkumné strategie nejsou tedy vzájemně převoditelné jedna na druhou. Vedou spolu dlouhodobě důležitý dialog, který by měl být rozvíjen. Na teoretické úrovni uvedený dialog obsahuje jednu z nejprovokativnějších otázek a současně intelektuálních výzev naší doby: jak má být zodpovězena otázka o objektivitě nebo relativitě společensko-vědního poznání. Jaký soud můžeme vyslovit o principiální využitelnosti společensko-vědního poznání v praxi, při řízení politických a společenských procesů? V rovině výzkumné praxe má uvedená výzva podobu nedorozumění nebo dilematu rozhodování. Projevuje se výrazně při hodnocení výsledků sociálních výzkumů. Hodnocení se různí v závislosti na použité logice obhájení výzkumných metod a v tomto smyslu také na logice vysvětlení povahy sociální reality a předmětu studia sociálních věd. Slovní formulace „výsledky výzkumu ukazují“ má zcela jiné interpretace a implikace pro výzkumníky a posluchače vycházející z kvantitativní nebo kvalitativní výzkumné strategie. Pro kvantitativní zkoumání znamená, že výsledky přináší přesnou reflexi reality a především faktické osvědčení, že poznatky ukazují reálný stav věcí. Pro kvalitativní zkoumání tato formulace znamená, že s výsledky byl nalezen souhlas a že pro konkrétní lidi, na určitém místě a v určitém čase tyto výsledky představují samu společenskou realitu.

Rozdílnost kvantitativní a kvalitativní výzkumné strategie má dále praktické důsledky pro vztahy mezi sociálními výzkumníky a veřejností, která je složena ze členů cílových skupin společensko-vědního poznání. Odborníci dosud neradi přijímají hlas informantů jako zdroj vědeckého poznání, protože jejich metody by bylo možné označit za podobné těm, které se uplatňují v každodenním diskurzu. Kvalitativní strategie je však založena na myšlence, že sociální realita se spíše těmito lidmi utváří, než že by byla založena v objektivních sociálních vztazích a jejich strukturních zákonitostech. Při přechodu mezi kvantitativní a kvalitativní výzkumnou strategií musí tedy sociální vědci transformovat svůj *poznávací statut* a změnit také chápání poznávací pozice každodenního poznání, které je v kvalitativní strategii bráno jako východisko a často jako rámec výzkumného poznávacího procesu. Opět se na této praktické rovině diskutují mezi zastánci obou přístupů projevují ozvuky klíčové otázky o významu výzkumných výsledků a jejich využití v praktických aplikacích, které mají sloužit v každodenním životě lidí.

Předcházející text nás dovedl ke zjištění, že kvantitativní a kvalitativní výzkumné strategie jsou metodologicky zcela odlišné. Nyní se dostáváme k otázce, zda tyto rozdíly výzkumných metod mohou vést k rozporným výsledkům. Tato otázka je rozhodující pro formování vztahu mezi poznávacími strategiemi, protože v případě její kladné odpovědi by znemožnila nejen společné využití obou strategií, ale také jejich vzájemný dialog. Výzkum sociálních programů a intervencí by tak končil buď v metodologickém relativismu, v jehož rámci je sice dialog možný, ale současně je i zbytečný, protože každá z metod je uplatnitelná podle pragmatických pravidel, nebo v nesmiřitelných konfliktech mezi zástupci obou metodologických táborů.

Názorově se přikláníme k autorům, kteří nevidí principiální bariéru komunikace mezi rozdílnými výzkumnými přístupy k poznávání sociální skutečnosti. (Smith and Heshusius, 1994) To, co může vyvolat mezi zastánci různých metodických pozic efektivní komunikaci a vytvořit nezávislý zprostředkující svorník mezi metodami, jsou cíle poznávacího procesu, které ovlivňují i charakter sociálních problémů a předmětné stránky programů a politiky, které jsou výzkumem poznávány. Jinak řečeno, výzkumné metody nesdělují vše o procesu zkoumání a interpretaci výsledků. „Pravda“ neleží jen v reálné interakci výzkumníka se zkoumanou skutečností, ale je odvozena také

z cílů zkoumání a z aplikovaných hodnot a kritérií pravdivosti. Metoda a metodologie výzkumu netvoří nezávislé východisko. Sama závisí na druhu poznávací práce, která má být za nějakým účelem vykonána. A tento poznávací účel je zase těsně spojen s vědeckými hodnotami, teoretickými východisky a paradigmaty, v jejichž rámci výzkum probíhá.

I když nevidíme principiální bariéry dialogu mezi různými metodologickými přístupy, v současnosti v našem odborném společenství dobře vnímáme existenci řady metodologických nedorozumění a předsudků. Například přesvědčení, že musíme akceptovat určité výzkumné výsledky, protože jsou založeny na faktech a faktických zjištěních, bude mít jen malý vliv na kolegy, kteří věří, že fakta je nutné v daném případě interpretovat a pochopit. Na druhé straně myšlenka, že fakta jsou hodnotově zbarvená a že nemohou být určujícím měřítkem posuzování pravdivosti, bude některými výzkumníky nahlížena jako jednoznačně nevědecká a nepřijatelná. Mezi dvěma skupinami kolegů může docházet – a často dochází – k odcizení v důsledku neadekvátního a neuvědomovaného používání rozdílných jazyků. Zástupci jednotlivých metodologických přístupů užívají nereflektovaně neutrální jazyk vědecký a současně hodnotově podbarvený jazyk každodenního diskurzu.

Uvědomění rozdílů při používání jazyka a jeho výzkumného dopadu při aplikaci teorie může významně napomoci otevřený dialog mezi zastánci různých teoretických východisek a paradigmat. I když dnes není ještě zcela jasné, jaké zprostředkující procesy mohou mezi těmito různými „jazykovými společenstvími“ působit, důležitost vzájemné komunikace se stává stále více zřejmou. Pozornost se tedy v metodologickém výzkumu přenáší i na následující otázky: jaký charakter má organizace vědeckého společenství, jakou roli v ní mají jednotlivá „paradigmata“ a „jazyková společenství“, jaký význam má pro rozvoj vědy aplikovaný výzkum, který navozuje potřebu dorozumění mezi odborníky a laiky, tedy mezi příslušníky různých jazykových společenství, a navazuje dialog mezi analytickým způsobem myšlení a uplatněním kvalitativního celostního myšlení „zdravého rozumu“ atd. Mnozí autoři v těchto metodologických diskusích vychází z Kuhnova termínu „paradigma“, které autor původně spojuje s určitým převládajícím a integrujícím pohledem na faktickou skutečnost (Kuhn, 1970). Když Kuhn popisoval svou koncepci vědecké revoluce, tvrdil, že veškeré fyzické poznatky jsou spojeny v jedné integrující teorii. Dále tvrdil, že fakta, která mají tuto teorii potvrzovat, jsou ve skutečnosti v ní teoreticky zakotvena, a to jen v této jedné zahrnující teorii. Z těchto předpokladů autor vyvodil následující závěr: když se tato „master-theory“ změní, pak to znamená, že všechna fakta se změní současně s ní. Podobného názoru byl také Feyerabend (1970)

Uvedená představa změn vědeckého poznání však byla některými autory revidována (Campbell, 1978). Myšlenka jedné „všezahrnující“ teorie byla opakovaně zpochybněna. Campbell a Russo například dokládají, že fakta zakotvená v teoriích obsahují mnoho předpokladů, které se při specifické vědecké revoluci nemění. Vyjadřují myšlenku, že „...věda tvoří složitou hierarchii důvěryhodných teoretických předpokladů, na jejichž jednodušších každodenních úrovních se značná část těchto předpokladů v průběhu specifických vědeckých revolucí nemění.“ (Campbell and Russo, 2001: 268) Změna interpretace faktů přestala být spojována s revolucí. Se skutečností, že se změnou perspektivy se fakta jednou interpretují například jako „představa kachny“ a jednou jako „představa králíka“ (Jastrow, 1900; Wittgenstein, 1953), nemůžeme vyvozovat revoluci v poznání. Může jít velmi často o vratné procesy nebo o situace mnohoznačné interpretace, které jsou sami o sobě nesouměřitelné, nicméně vychází z jednoty faktického projevu. Můžeme říci, že představa kachny i králíka jsou dvě samostatné interpretace jedné sdílené „skládačky“ prvků a fragmentů vjemů a poznatků.

Campbell uvedenou myšlenku dovádí ještě dále a zabývá se otázkou, jakým způsobem dochází k uspořádání těchto prvků a fragmentů vjemů v procesu poznávání. Dochází přitom

k pozoruhodným výsledkům, které propojují jeho epistemologii se systémovou analýzou poznávacího procesu. Za prvé při zkoumání poznávacího procesu vychází z holistické perspektivy. Zdůrazňuje prioritu „vzorců identifikace“ faktů před jednotlivými prvky, z nichž jsou fakta složena. Na řadě příkladů fotografií dokládá, že určité sekvence tvarů a barev, jsou-li vytrženy z obrazového celku a zbaveny tak kontextu, ztrácí svůj původní význam. Jsou různým způsobem interpretovatelné.

„...Všechny poznávané atomy nebo časové prvky jsou konečnými závislé na kontextu. Jsou poznávány na základě takových předpokládaných vzorců, které je rozsáhleji nebo více zahrnují v sebe. Částice atomů nebo smyslová data jsou velmi reversibilní stavební bloky. Kvalitativní, každodenní poznání celků a vzorců jejich uspořádání poskytuje kontext nutný pro interpretaci určitých kvantitativních dat.“ (Campbell and Russo,2001:270)

Za druhé Campbell předpokládá, že důvěryhodné teoretické předpoklady jsou v poznávacím procesu vědy *uspořádány na několika úrovních* obecnosti. Na nižších úrovních, při zkoumání detailních poznatků, se může stát, že použité vzorce identifikace budou zcela odlišné od vzorců použitých na vyšší úrovni obecnosti. Například parciální linie tvarů a barev nepovede k interpretaci představy králíka nebo kachny, ale čerchované čáry.

Třetí typickou vlastností systémového myšlení, kterou Campbell aplikoval ve své teorii poznání je procesní perspektiva a procesy zpětnovazebného působení. Uvedené prvky myšlení uplatnil ve své koncepci „*validizace vědy zdravým rozumem*“.

Revize Kuhnovy koncepce změn vědeckého poznání měla svoje dopady také pro pojetí organizace poznávacího procesu ve vědeckém společenství. Představa vnitřní paradigmatické integrity a unifikace členů vědecké komunity se stala nepřijatelnou. Předpokládá totiž vysoký stupeň soudržnosti výzkumných týmů a pracovišť, kterou si lze v dnešním multidisciplinárním a multiparadigmatickém světě vědy jen obtížně představit. Věda se s daleko větší pravděpodobností v současnosti organizuje ve výzkumných a vědeckých sítích než v relativně uzavřených profesionálních komunitách a týmech.

Charakteristika kvalitativní metody

Pokusme se nyní blíže charakterizovat vlastnosti kvalitativní strategie, abychom mohli posoudit, jaké jsou možnosti uplatnění kvalitativních metod v systémovém myšlení a naopak.

Naturalismus a kontextuální citlivost

Kvalitativní metodologie předpokládá, že výzkumné procedury budou citlivé k celistvosti smysluplné reality a ke kontextu utváření jejich významů. Proto je jedním z klíčových požadavků výzkumné metodologie naturalistické zkoumání. Tedy výzkum v přirozených podmínkách, do kterých výzkumník zasahuje minimálním způsobem. Manipulacím s předmětem výzkumného zájmu, kterým mohou být lidské skupiny, události, procesy sociálního programu, vztahy mezi programovými pracovníky atd., má být zabráněno, protože mohou vést k narušení původního uspořádání sociální reality. Kvalitativní výzkum tedy nemůže probíhat v kontrolovaných podmínkách, které jsou předurčeny výzkumníkem. V tomto smyslu je naturalistické zkoumání pravým opakem experimentální metody, která předpokládá kontrolování známých podmínek a umělé izolování stabilního působení jedné (výzkumníkem vybrané) nezávisle proměnné.

Požadavek výzkumu v přirozených podmínkách má dvě důležité dimenze. Na jedné straně znamená zabránění vytržení předmětu zkoumání z jeho přirozených vazeb a kontextů a na druhé straně obsahuje požadavek omezení předurčenosti poznání na minimální míru tím, že výzkumník nebude formulovat předběžná tvrzení a nebude předem definovat proměnné a ukazatele pro popis

sociální reality, která podle kvalitativního paradigmatu sama obsahuje tuto určenost podstatných vlastností a znaků. Ovšem musíme vzít v úvahu, že každé poznání, tedy i vědecké, vychází z určitých předpokladů a této „předpokladovosti“ se nelze vyhnout. Lze však tyto předpoklady formulovat, uvědomit si je a minimalizovat tak působení předsudků a myšlenkových stereotypů na výsledky výzkumu. V těchto dvou dimenzích Egon Guba definuje výzkumný naturalismus jako: „...na objevování orientovaný přístup, který minimalizuje výzkumníkovu manipulaci s uspořádáním zkoumaného a omezuje vliv předsudků, které působí na výstupy studie...“ (Guba, 1978)

Plánování výzkumu v přirozených podmínkách je neoddělitelně spojeno s citlivým využitím celkového kontextu předmětu zkoumání při jeho analýze a interpretaci. Kontextuální citlivost znamená, že výzkumná analýza bude pozorně sledovat uspořádání – fyzické, geografické, historické a kulturní, – ve kterém se zkoumané jednání nebo událost nachází. M. Q. Patton zdůraznil, že „...kontext přináší rámec, referenční bod, mapu... Je užíván k umístění člověka a jeho jednání v čase a prostoru a jako zdroj pro pochopení toho, co bylo řečeno nebo uděláno. Kontext je informačně bohaté vodítko pro interpretaci zkušenosti aktérů v daném uspořádání. Nemáme nápady jak dekodovat jednání, gesta a rozhovory bez toho, že je budeme vnímat jako zakotvené v jejich kontextu.“ (Patton, 2002:63)

Výzkumný naturalismus i kontextuální citlivost kvalitativní metodologie jsou podstatně spojeny s holistickou perspektivou, která je typická pro systémové myšlení. Bez přesunu pozornosti od jednotlivých částí k jejich celistvému uspořádání požadavky kvalitativní metodologie nemohou být naplněny.

Cirkularita a vzájemnost procesu interpretace

Další skupina vlastností kvalitativní metodologie se úzce vztahuje k procesní perspektivě výzkumu. Jestliže východiskem oprávněnosti kvalitativního poznání je souhlas s interpretacemi a základem tohoto souhlasu je v procesu vzájemné komunikace postupné sblížení a sdílení podobných hodnot a zájmů, pak k tomuto sdílení může docházet v opakujících se aktech interpretace poznávaných významů. Kvalitativní poznávání má procesní a zpětnovazebný charakter. Přísně řečeno v této perspektivě je zkoumání vlastně nikdy nekončící proces interpretace vyvíjejících se, kontextuálně proměnných interpretací druhých lidí. Dává nahlédnout do procesu tvorby sociální reality ve všech jeho proměnách a zvratech.

Do tohoto proměnlivého procesu nemůže vstoupit výzkumník s jednou provždy uzavřeným metodickým plánem. Kvalitativní výzkumná strategie nemůže být většinou dostatečně přesně navržena předem. Je obtížné si předem stanovit testovatelné hypotézy, operacionalizovat proměnné, rozvrhnout výběrová schémata. Flexibilita výzkumných metod vyplývá z tvořivého a cyklického charakteru poznávacího procesu. Opírá se však také o pragmatické principy vysoké tolerance k mnohoznačnosti výsledků poznávání a vychází též z důvěryhodnosti induktivního zkoumání.

Význačným důsledkem vzájemnosti a otevřenosti interpretačního procesu je výzkumná relevance *reflexivity výzkumníka*. Reflexivitou v kvalitativní metodologii je obvykle chápán stav, kdy výzkumník si uvědomuje své postavení ve výzkumném procesu jako celku a k předmětu zkoumání zvláště, je schopen zaujímat ve výzkumu určité stanovisko a tuto perspektivnost svého jednání si uvědomuje. K tomu, aby kvalitativní výzkum byl výzkumníkem reflektován, je důležité, aby podstupoval opakovaně tázání typu „co poznává“ a „jak to poznává“. Protože výzkumník se stává specifickým nástrojem kvalitativního zkoumání, jeho reflexivita je svérázným kontrolním aparátem, který má identifikovat předsudky a limity kvalitativního zkoumání. Je zvláštním druhem seberegulace poznávacího procesu, který není nepodobný vlastnostem samoorganizujícímu se

systemu. Zatímco v kvantitativní strategii se poznávací proces opírá o objektivně stanovené metody, které mají popisovat příčinně důsledkové řetězce a neosobní mechanismy těchto vztahů, kvalitativní metoda se opírá o poznávací aktivitu výzkumníka, o jeho úsudek a rozhodnutí.